

Sveta bukva – etnološko-interdisciplinarni ogleđ

Obična bukva (*Fagus sylvatica* L.) jedno je od najrasprostranjenijih srednjoeuropskih listopadnih stabala, a karpatske i njemačke bukove prašume zaštitio je UNESCO. Prvotna rasprostranjenost obične bukve i s njom povezana toponimija upućuju na njezinu indoeuropsku prapostojbinu. U kontekstu sakralizacije krajobraza, antički, germanski i slavenski *sveti gajevi*, a među njima i *sveti bukvik*, povezani su s kultom predaka. Tragovi prekršćanskoga poistovjećivanja kulturnih stabala s djevičanskim bogomajkama dojiteljicama prepoznatljivi su u godišnjim i životnim običajno-obrednim praksama. Prema tim predodžbama u južnoslavenskim predajama, božanska su stabla izabranima omogućavala pristup tajnim znanjima, zbog čega se i s bukvom osobito postupalo. Na to upućuje jezikoslovno, etnografsko i povijesnoumjetničko gradivo.

Ključne riječi: prabukvici, sveti bukvik, bukobogorodice, običajno-obredna bukva, svjetovna bukva

Stvarna i antička kulturna bukva

Bukva uspijeva u vlažnoj i hladnoj klimi, na isušenim tlima od 600 do 1 800 metara nadmorske visine. Doseže 40 metara visine i preko metra širine u promjeru, kora joj je glatka, listovi jajoliki, cvjetovi jednogospolni, cvatovi resasti, a plod trobrida orašasta *bukvica*. Korijenje joj je u ektomikorizi – simbiozi s nekim vrstama gljiva. Obična bukva (*Fagus sylvatica* L.) jedno je od najčešćih srednjoeuropskih listopadnih stabala. Njezini su poznatiji europski varijeteti crvena ili crna bukva (*Fagus sylvatica* var. *purpurea*) grimiznocrvenih listova i tužna bukva (*Fagus sylvatica* var. *pendula*) visećih grana. Srodna je kavkaskoj bukvi (*Fagus orientalis*) s Kavkaza, Krima i iz istočnoga dijela Balkanskoga poluotoka (“Bukva”: web). Kao važan izvor šumskoga genskog materijala, nakon slovačko-ukrajinskog upisa

iskonske bukove šume Karpata (2007.) i njemačkog upisa *Drevne bukove šume* (2010.) na UNESCO-ov *Popis svjetske baštine*, uslijedila je svjetska zaštita pod nazivom *Iskonske bukove šume Karpata i drugih regija Europe* (2017.) koja se odnosi na 63 područja (u Albaniji, Austriji, Belgiji, Bugarskoj, Hrvatskoj, Italiji, Rumunjskoj, Sloveniji, Španjolskoj i Ukrajini) od sveukupno 126 istraživanih područja (Jukić 2021: web). One su važan primjer procesa europske kolonizacije bukve, zahvaljujući razvoju poljodjelstva i kopnenih ekosustava Zemljine sjeverne polutke nakon ledenoga doba – prije i tijekom vikinškoga razdoblja (Bradshaw i dr. 2010: 2204–2212; “Situation of Primeval Beech Forests”: web). Upravo na temelju podataka o prvotnoj rasprostranjenosti bukovih prašuma pretpostavlja se prapostojbina Indoeuroljana (Vinšćak 2002: 90). Bukvik najveće površine rasprostire se u rumunjskome Nacionalnom parku Semenic, u kojem su neka stabla starija od 350 godina (“*Fagus sylvatica*”: web; “Bukove prašume...”: web). I mađarska vapnenačka uzvisina Bükk, u doslovnom značenju ‘bukva’, zbog rasprostranjenosti očuvanih bukvika ima status nacionalnoga parka (Poljak 2005: 415–416). U Srbiji je registrirano 11 bukovih rezervata. Na pojedinim hrvatskim područjima bukva je također uključena u zajednice bukove šume (*Fagecum illyricum*), među kojima su bukove šume Nacionalnoga parka Paklenica i Nacionalnoga parka Sjeverni Velebit upisane 2017. godine na UNESCO-ov *Popis svjetske baštine* (“UNESCO-ov Popis svjetske baštine”: web; “Srpska bukva...”: web).

Slavensko nazivlje *buk(as)* i *buk(v)a* oblikovalo se prema riječima germanskoga porijekla. Povezano je s protogerm. nazivom **bōkijō*, got. *bagus*, stvnj. *buobha*, prus. *bucus* i njem. *Buche*. Srodna imena su im dan. *bog*, norv. *bok*, stengl. *bece*, engl. *beech*, nizoz. *beuk*, flam. *boek* i gal. *bāgos*. Te su riječi porijeklom iz protoie. **b^heh₂gos* i pie. **bhagos* nepoznatoga značenja te iz ie. **bhāg-* ‘bukva; raspodijeliti’. Srodne grč. riječi *phegos* ‘hrast’ i *phagein* ‘jesti’ te lat. *fagus* ‘bukva’ upućuju na jestive plodove stabla i prijenos imena (usp. Ilijada 16, 767) jer u antičkoj Grčkoj bukva nije rasla (Gluhak 1993: 156; Vinšćak 2002: 88; Beekes 2010: 1565–1566; “beech (n.)”: web; “Copper or Purple Beech”: web; “fagus (n.)”: web).

U najstarijemu grčkom svetištu i proročištu Dodoni (3000. pr. Kr. – 391. g. n. e.) kult Dione – Majke Zemlje, a zatim i Diasa (Zeusa), povezan je sa svetom bukvom, umjesto koje se katkad spominje hrast. Prema antičkom piscu Lukijanu, božica Diona i bog Dias živjeli su u bukovoju krošnji, a svećenici su njihovu volju tumačili prema šuštanju bukova lišća (Visković 2001: 372). Novija istraživanja

proročko lisno šuštanje povezuju s kulturnim brončanim predmetima, ovješanima o bukove grane i zanjihanima vjetrom. U antičkome Rimu taj se kult nastavio u kultu Dijane i Jupitera. Pretpostavlja se da je bukva bila posvećena vrhovnome gromovitom Jupiteru u svetom gaju Fagutalisu na Esquilinu, jednom od sedam rimskih brežuljaka (Ferber 2007: 24). Iako su u keltskoj mitologiji najsvetija stabla hrast i vrba, keltska riječ *bāgāco* upućuje na neko božanstvo u bukviku. U južnoj Engleskoj i u južnome Walesu bukva je predstavljana kraljicom svih stabala uz kralja hrasta. Prema skandinavsko-nordijskoj zbirci junačkih epova i mitoloških poema Edda, u bukovoj šumi na baltičkom otoku Rügenu živjele su žene ratnice Alvilda, Hetha i Visna, tamo zaštićene od gromovita božanskoga Odina (Colin 2004: 85).

Božanska objava u bukovoj *crnoj gori*

U svjetskim religijama prve riječi i važne poruke izgovara *bog*, a prenose ih božji glasnici u govorenome i pisanom obliku. Indijcima je osnova pojma 'pisanje' u nazivu za stablo jasena. Antičko, germansko i slavensko nazivlje povezano s pismenošću u suodnosu je s bukvom. Tako su stengl. *boc*, engl. *book*, got. *bōka* i njem. *Buch* u značenju 'pisanje, pisani dokument, knjiga' te stsl. *bukū* 'slovo' i srp. *bukvar* 'knjiga, početnica' najvjerojatnije odnose na urezivanje znakova i slova u bukovu koru ili na bukove ploče (Gluhak 1993: 156–157; Vinšćak 2002: 89–90). Iz lat. *librum* 'unutarnja kora drveta' izvodi se franc. *livre* 'knjiga' ("book (n.)": web), iz *cortex* 'kora' riječ *codex* 'knjiga', a iz *fagus* 'bukva' riječi *folium* i *fagina* → *pagina* 'stranica'. Budući da se *folia* 'listovi' presavijaju, njem. *bügen* znači 'pre/savijati', pa se od *Bogen* 'naklon' izvode kolokvijalni hrvatski pozdravi "Moj naklon!", a možda i "Bog! / Bok!"¹ Nakon prostornoga upisivanja mitskih predodžaba o postanku svijeta i čovjeka na osvojen teritorij, slijedi osvješćivanje jastva, a poslije njega pismenost. To se ogleda u jezičnoj tvorbi složenice *azbuka* 'glagoljička i stara ćirilička abeceda' iz prvih dvaju stslav. slova *az* 'ja' i *buky* 'slovo' (Klaić 1990: 131). Dakle, slavenski toponimi, koji se tvore iz osnove leksema *bukva*, jezični su svjedoci praslavenske sakralizacije krajobraza, kakva je neizravno posvjedočena u bosanskoj predaji "Kako su carskoj ćeri narasli rogov" o tri brata, od kojih najmlađi brat svojim lukavstvom zadobije

1 Na podacima zahvaljujem hrvatsko-kanadskom jezikoslovcu Vinku Grubišiću.

kraljevstvo nakon što s vrha krošnje uzjaše jelena koji se očeše o bukvinu koru (Kralje u Bosni i Hercegovini, Klarić 1917: 295–298). Jedan od *zapisa* u stabla nedaleko od crkve Vaznesenja Gospodnjega u selu Maćedonce u Srbiji urezan je i u deblo obližnje bukve.

Nedaleko od ukrajinskoga karpatskog sela Bukovelj uzdiže se desetak metara visoko kameno svetište, navodno nekada u čast božici Ladi (s. a: 2011: 2). Blijedo je sjećanje na nazivlje iz hrvatske pradomovine, primjerice Bukovica u zadarskom zaleđu, na čijim je brdskim visovima pretpostavljena bukova šuma nestala pod antropogenim utjecajem (*Bukovica i Ravni kotari*: web). Bukva visoka oko 45 m, jedna od preostalih impozantnih stabala iz nekadašnje stare šume na Žumberku, raste u blizini špilje Pogana jama nedaleko od slovenske granice (Borovec 2020: web). Iznad naselja Prebukovje u Hrvatskom zagorju, u okruženju naselja Kamenica i Crkovec na jugoistoku, Žarovnice na istoku, Trakoščana na zapadu te Meljana i Cvetlina na sjeverozapadu, uzdižu se visovi Hudo duplje i Pusti duh planine Ravne gore (Čaplar 2014: 45). Ti se toponimi suodnose s predodžbama o hudoj *kamenici* ‘vještici’ i *drakunu* ‘zmaju’, također upućujući na slavensku sakralizaciju krajobraza u čijim se pretkršćanskim crkvama štovala božica zemlje, raslinja, jestvina, života i smrti.

Još dva poznata istočnoeuropska lokaliteta bukvika su Čornohora i Máramaroš. Máramaroš je razdjelnica ukrajinsko-rumunjske Bukovine, istočne Mađarske i poljsko-ukrajinske Galicije. Slavenski naziv te povijesne ugarske županije, kao i bugarski dijalektizam *mármor* ‘đavol’ (Stojnev 2006: 100) označava poganska mitska bića i nevjernike. Zagrebački toponim Čnomerec složenica je osnova *-črn* i *-mer*, na koji podsjećaju bugarski pučki nazivi ženskog blagdana Baba Črna / Sv. Černa i bolesti *črna morija* ‘kuga’ (Stojnev 2006: 284, 353) te dalmatinska dječja igra *Crna Marica* (Stipišić Delmata 2012: br. 10, 11) i primorska uobičajena imena *Morica* za crnu ovcu i *Moro* za crnoga konja (Jardas 1994: 278, 283). To nazivlje sadrži osnovu *-mar* (iz ie. **mer-* ‘smrviti, moriti’), kao i ime slavenske božice Mor(an)e, jedne od pretkršćanskih predodžaba životvorno-smrtonosne (crne) Majke Zemlje (Katičić 2011: 137, 210).

Zmijsko-zmajska Velika Majka iz bukrika

Crne gore i bukvi, slabo propusni za svjetlo, također su upamćeni u južnoslavenskim predajama o pastiru koji *ukletu zmiju* bukovim prutom spasi – u srpskoj predaji iz goruće gore, a u makedonskoj iz goruće bukvine duplje (Rusić 1954: 48, 50). Dalmatinci su pripovijedali o nekoj bukvi u čijem je deblu živjela “zmija ko stošina, jedno 6 m duga” (Hirc 1896: 17–23). U kajkavskim tradicijskim stihovima o majci i njezinim trima kćerima prva se kći najgore udala – u *černu goru* u kojoj suze briše *bukovim listekom*:

Hoj, starina, starina, tri si kćerke shranila, / tri si čerke shranila, se tri još udavala!
/ Prvu si udavala vu tu černu goricu, / drugu si udavala vu krvavo to morje, / treću
si udavala vu rumeno polje. / “Kaj je tebi, čerka ma, vu te černe gore?” / “Dobro
meni, mamica, budi bogu hvala, / v jutro sam se stajala, v suzice se vmivala, / v
suzice se vmivala, v bukov listek brisala.” / “Kak je tebi, čerka ma, vu krvavem
tom morju?” / “Dobro meni, mamica, budi bogu hvala, / v jutro sam se stajala,
v vodice se vmivala, / v vodice se vmivala, v obrisač se brisala.” / “Kaj je tebi,
čerka ma, vu tem ravnem polju?” / “Dobro meni, mamica, budi bogu hvala, /
v jutro sem se stajala v vinčeku se vmivala, / v vinčeku se vmivala, v svilni rubec
brisala.” (Selnica u Međimurju, Žganec 1950: 447)

U pripovijesti “Kaška na Velu Stomorinu” neki Kastavac na Veliku Gospu ode “nabrati smrikah smoli”, no budući da pritom izmoli Očenaš – *vela kaška* omotana oko bukvića i *mića kaška* na crnogorici mu ne naude (Jardas 1994: 343–344). Prema podudarnoj istarskoj “Maloj i veloj zmiji”, neki čovjek skuplja smolu na smreki unatoč zabrani rada na Velu Gospu, pa ugleda *velu zmiju* obavijenu oko bukvića i rogatu otrovnicu *malu zmiju* oko smreke (Istra, Vrkić 1995: 296). U loborskoj predaji “Stvorovi kao ljudi” ukleta zmija iz bukrika izjednačena je s *vilom*:

Mož je išel v goru strugajn delat i najde kaču mučiti se med bukovemi kobačami. Te bila prava kača, to je bila vila, ka se mučila devet let, pak je prosila moža, naj jo sirotu reši ten kobac, med terimi mora tulika več leta cviliti. Dojde vila dime, pak jo vilec zapital: “De si bila?” Ona mu odgovorila: “Ov me čovek muk oslobodil, vreden je, da naveke srečen bo.” Vilec mu dal “vizer jezik”, i kojgod je štel, se je imel same je s tem jezikom moral reči. (Lobor u Hrv. zagorju, Kotarski 1918: 51, br. 2)

Srednjovjekovno *vilinsko drvo* predočavano je bukvom jer su *vile* navodno plesale oko nje, pa je i francuska nacionalna junakinja Ivana Orleanska tvrdila da je u njezinoj sjeni čula glasove (Colin 2003: 85). Bugarska *samovila* ili *lelja* navodno se rađa na bukovim grančicama i živi u bukovoj krošnji², srpska *mlada vila* također se rađa na bukovim grančicama (Vinščak 2002: 90). Štajerski *zeleni Juraj* i bilogorsko-moslavački *Đurđ/Đuro/Juraj/Zelenjak*, predvodnik proljetnoga jurjevskog ophoda, bio je izabrani mladić ili izabrana djevojka čije bi tijelo bilo obloženo bukovim grančicama (Gavazzi 1991: 44–45; Matunci 2010: 143, 148). Ukrajinsku *ljalju* ili *krasnaju gorku* predstavljala je lijepa udavača koja bi, ovjenčana cvijećem i zelenilom, uoči Svetoga Jurja ophodila selom u pratnji drugih djevojaka (Bulat 1932: 11). Slovenci su vjerovali da zavjetovanje bukvi udavači priskrbljuje vjenčanje i da pod bukvom ne smije zaspati ako je prokleta *desetnica*³ (Möderndorfer 1946b: 216), rođena deseta po redu poput praslavenske božanske sestre Mor(an)e. Ako je pak nerotkinja, uoči svitanja na pravoslavno Vavedenje (4. XII.), dan sjećanja na uvođenje Bogorodice u hram, provlači se kroz staru *krivu bukvu* (Đurić 2009: 133). U Rezijski bi rodilja, koja se porodila u šumi, prvi dodir s novorođenčetom ostvarila pomoću bukove grane kume (Šmitek 2021: 186). U bosanskoj uspavanki o zmijinu prvorođencu *kuma* je *vila*, a u dalmatinskoj predaji *Uris* i *Upis* mu proriču sudbinu:

Nina, nina svog jedinog sina, / u bešici i u pelenici. / Zmijica mu šaren povoj bila,
/ bukov listak pelenica bila, / bila vila na babine došla / i donila pitu i pogaču:
/ sinu pitu, a majci pogaču. (Kralje u Bsn i Hercegovini, Klarić 1912: br. 6)

Jedamput dođe paša na konak svome kmetu, ikome se trevi roditi muško dijete. U kasna doba noći dođoše iznenada *Uris* i *Upis*, pa upita *Upis* *Urisa*:

“Što ćemo ovome malome upisati?” *Uris* reče: “Ajmo ovoga paše blago.” Paša ćuti, ne spava. Kad ujutro bilo, kupi paša to dijete i daje za nj 50 dukata pa ga odnese sa sobom. Kad je bio u goru, prevrši ozgo bukvić, savije dolje pa zadije

2 Na podatku zahvaljujem bugarskoj etnomuzikologinji Veselki Tončevoj.

3 Spomen na mitsku, desetu sestru Mor(an)u (Katičić 2010: 172) koje se božica majka odrekla, čuvaju slavonska pjesma “‘Rani majka devet devojaka, devet ‘rani, a desetu kune” (Hadžihusejnović-Valašek i Vinkešević 1994: br. 34) i nadimak *Deseta* jedne bunjevačke Hrvatice koja je, iako nije imala devetero sestara i braće, tako imenovana jer je odrasla bez majke (usp. dokumentarni film *Svatovski narodni običaji bunjevačkih Hrvata u subotičkom kraju* Rajka Ljubića).

dijete s povojem na nj pa ga pušti; bukvić se digne, a paša reče djetetu: “Eto ti sad moje blago”, i ode ća. Istog časa najavi kozar blago pa viđe, đe se dijete kmezi na bukviću, dovati ga on pa skinu s jarca klepku (zvonu) te namuze u nj varenike za dijete zaliti, koje se umiri... (Bukovica, Ardalić 1914: 187–188)

U prigorskoj predaji, rudara Jandraša, koji se jednom kasno s prigorske strane Ivančice vraćao kući, presrele su *tri mlade žene* i cijelu ga noć vukle po potoku Bistrica, nakon čega je pokraj Černih mlaka vidio više žena u crnini kako bukovim granama metu “zletališće copernic”, svoj plesni podij. Ujutro su ga vratile na ishodišno mjesto i od tada ga je u životu pratila sreća. Druga prigorska predaja govori o obitelji kojoj je neka *žena u bijelom* oduzela sposobnost govora kad ju je, po povratku s proštenja u Mariji Bistrici, ugledala gdje pere rublje u potoku pokraj mlina i poslije vidjela odjevenu u crninu. Treća predaja svjedoči o nestajanju prigorske stoke, čije je kosti Štief otkrio oko Morskoga oka nedaleko od Černih mlaka, oko kojih su *coprnice* prinobile svoje žrtve. Mještani su vjerovali da *krave* daju puno mlijeka kada se s Ivančice vrate bijelo-crne, nakon što u njih uđe *coprničin duh* (“Zletališće copernic...”: web; “Černe mlake”: web).

U bukvi navodno živi *duša, zmaj* ili *vrag*, koji su joj na granu objesili ukradeno Sunce (Čajkanović 1985: 57–58). Navodno se istrgnutim bukovim stablima i nevremenom međusobno bore hercegovački zmajoliki *zduhači* (Đurić 2004: 134), a bugarski *zmajevi* za nevremena slete na dubove i odatle tjeraju oblakonosne *ale* (Bulat 1932: 7). U belokrajinskoj predaji lovac umre nakon što mu se na bukvi noću ukaže zvijer (Möderndorfer 1946b: 216). Dječak iz srpske bajke “Mededović”, kojemu su roditelji žena i medvjed, odrasta u špilji, a poodraslomu mu otac medvjed dopusti otići u svijet tek kad iz zemlje iščupa bukvu koja je rasla ispred špilje i okreše joj grane za *kijaču* (Zuković 1982: 63). U jednoj pripovijesti iz Bukovice neki hrabri malac oženi kraljevnu nakon što održi noćnu stražu u kraljevoj ukletoj kući, smakne *gorsku zmiju* koja je proždirala kraljeve lovce i kojoj je hrana spravljana na užganoj bukovini (Ardalić 1908: 184–188, br. V). Zagorska pjesma o malešnome sv. Izidoru, koji je u usporednom zapisu iste pjesme neimenovani siroti pastir, i o njegovoj grešnoj majci koja se želi preudati zatajivši svoje majčinstvo, nalik je turopoljskoj pjesmi o rođenju Božića:

Sveti Židor ovce pase / po zelenom bukovju, / pase, pase i prepase / do kladice bukove, / tam zapazi jedno dete, / to detešće maleno. / “Pasi, pasi i prepasi, oj, premili vujček moj!” / “Kak bi ja tvoj vujček bil, / kad ja samo sestru ‘mam /

ona mi je tam za stolom, / ki zeleni venčec ma?!” / “Nije samo mene mela, / već je mela nas troje, / prvoga med svinje dela, / svinje ga potrgale, / drugoga u vodu dela, / voda ga potopila, / mene je pod kladu dela, / pod kladicu bukovu. // Znaš li kaj si govorila? / Hladni vetrić pripuhnuo te, / mrzla kiša te škropila, / Marija te povijala, / anđeli te zibali!” (Pušća Donja u Hrv. Zagorju, Delorko 1974: 147; br. 47)

Jeden pastir stado pase / po zelenom bukovju. / On je pasel gor do šume, / do zelene bukvice. / Njemu se je pojavilo / jedno malo detešće. / Detešće ga upitalo: / “Kaj tu delaš, vujček moj?” / “Kak bi bio ja tvoj vujček, / smo jednu sestru imam?” / Pastir stado doma tjera, / djetešće pa za njim gre. / Pastir stado v štalu tira, / djetešće pa v hižu gre. / “Dobar večer, svi svatovi, / samo moja majka ne!” / Svati su ga upitali: / “Koja tvoja majka je?” / “Moja majka tam za stolom, / lep zeleni venec ima!” / “Ak’ ja jesem tvoja majka, / nek mi venec plane ‘mam!” / Još ni toga zgovorila, / već joj venčec planul je. / “Nisi mela samo mene, / već si mela nas troje! / Prvoga si utopila, / drugoga si vumorila, / a mene si ostavila / pod zelenom bukvicom!” (Tribetina u Hrv. zagorju, Žganec 1952: br. 310)

Dober vam večer, gospodar, / da bi vam Jezuš zdravle dal! / (Novo se leto veseli, / da nam se Jezuš narodi.) // Tople su rose kapale, / Jezuša Dete kupale. // Svetla nam zvezda svetila, / spod one gore visoke! // Topli su vetri hlidili, / Jezuša Dete nihali. / Novo se leto... (Turopolje, Miklaušić 1995: 38)

Ponešto još o bukvi kao stablu svijeta

Približavanje nebeskom božanstvu koje prebiva u stablu na osobitu (kultnome) mjestu dopušteno je samo u naročito (obredno) vrijeme i na propisan (inicijacijski) način, u protivnom slijedi božanska (gromovita) kazna.⁴ U Indiji se vjerovalo da zmijske *nāge* kažnjavaju grmljavinom onoga tko posiječe sveto stablo ili mu otkine list, odnosno grančicu (Mackenzie 2013: 57). Teže objašnjivo značenje franc. riječi *fou* ‘lud’ i *fougasse* ‘nejasan, nerazbirljiv’, etimološki povezanih s *fag-*/*fog-*,⁵ odjekuje latinskoj riječi *fagus* koja je označavala svetu bukvu rimskoga gromovnika Jupitera, što se suodnosi s bugarskim običajem izbjegavanja bukve u

4 Njemačka je poznata uzrečica: “Suche die Buche, weiche die Eiche. / Potraži bukvu, izbjegavaj hrast.”

5 Na podatku zahvaljujem hrvatskom jezikoslovcu Vinku Grubišiću.

koju udari grom i s godišnjim hodočašćem na *obròk* nedaleko od bukve ili duba, koji se ne smiju sjeći, u čast Bogorodice, Isusa Krista ili svetaca, među kojima i u čast kršćanskoga gromovnika svetoga Ilije (Stojnev 2006: 216–217)⁶. Također odjekuje hrvatskom pojmu *bukvalan* ‘doslovan’ i kolovijalizmu *bukvan* ‘tup, priglup čovjek’ te hrvatskim riječima *munjen* ‘lud’ i *bukveš* ‘glupan’,⁷ pa otuda uzrečica “Sjedi, drvo na drvo, bukovo na jelovo!”

Simbioza bukvina korijenja s gljivama ogleđa se u slavenskim predajama o nicanju gljiva nakon *vilinskoga kola*, možda baš slovenske *molnjene gobe* ili ruske gljive *gromovika* (Toporov 2002: 83), nekako povezanima s halucinogenim gljivama koje su Vikinzi konzumirali za poticanje ratobornosti (Fabing 1956: 232–237), zatim u Hrvatskom zagorju i Sloveniji s *bukovom gubom* kojom se obnavljalo kućno ognjište, blagoslovljenom na uskrstnoj misi i nakon mise užganom na krijesu pokraj crkve (Möderndorfer 1946a: 243), pa s gljivolikim ukrasima francuskoga kolača *bûche de Noël* što znači ‘božićni panj’ (Colin 2004: 85) te s gljivolikim kolačićima međimurske svadbeno-lascivne igre *Baba gljive brala*⁸ tijekom koje se pjevala pjesma “Slaviček se ženi z Bukovoga grada” – možda izniklima na zemljanome tlu u koje udara grom (Toporov 2002: 83), prut (Hiller 1986: 45), vilinska noga. *Bukov grad* iz te pjesme usporediv je s mitskim (*o*)*grad(ec)om* u kojem su animalni svijet i svijet čovjeka izjednačeni:

Slaviček se ženi z Bukovoga grada, / njegva zaručnica slavičica mlada. / Orlin starešina, sokol deverina, / zeba je zebrana gospa podsnehalja. / Mlada lastavička bila podeklička, / zastavnik zebrani bil je prav gizdavi. / Viteška peršona palčeka gospona, / njega su zebrali svatom za kaprola. / A grlica siva katane podbriva, / labud vodu nosi, se po redu vmiva. / Bela golubica snažna sokačica, / drva joj donaša siva jarebica. / A pisani detel v kuhnju se zaletel, / gospi sokačici pevca je donesel. / Kavka doletela, mlinčenjeka vzela, / a strnatka zelje i čurke nadeva. / Vrana kruha peče, sraka ga v peč meče. / Žerjav se pak z vrčom vu pivnicu šče. / Hajuš viče zdalka: “Gde nam je kosarka?” / Prepelica rekla: “Pri meni je balta.” / Tko bi se još stvoril, kaj bi na stol dvoril? / Štrk je sim tam hodil, na to se ponudil. / Štinglec se pak glasi: “To smo mužikaši: / vuga, kukuvača, bajzar

6 Ti su podatci upotpunjeni kazivanjem suvremene bugarske etnomuzikologinje Veselke Tončeve.

7 Usp. Belaj 1998: 199.

8 O tome običaju v. opširnije Bonifačić Rožin 1969: 47–53; Hranjec 2011: 241–246; Vince-Pallua 2013: 23–252.

i kontraši. / Črni kos i štinglec, mi bomo pređari. / Ako i škvorc dojde, bo nam notu kvaril.” / Došel je škvorjanec, on se pustil v tanec, / za njim i vrabica, njegva tancarica. / Donesel je zajec sobom deset jajec, / došla je zajica, k njemu se prisma. / Došel je i kozlek svojom dugom bradom, / med njimi je delal veliku paradu. / Po svoj hiži tancal, zatim na stol skočil, / pak je svoje pažle v tenfanje namočil. / Došla je i srna, gosle je potrla. / Zatim dojde jelen, nazaj gosle skelel. / Doletel je krampač, prijel je za tukač, / donesel možara te kukmasti futuč. / Zaručnica pita: “Al’ bo skorom večer?” / Mladoženja veli: “Onda bom ja srečen. / Čakaj samo malo, vre se to dosmica, / kaj mi skup denemo sva rumena lica!” (Draškovec u Međimurju, Žganec 1924: br. 51)

...kaže tamo da igraju vile kolo, tamo pod bukvom, pod lipama, šta ja znam (Obrovac) A obično u kršima (...) Mi ga zovemo kuvin, gaj, krš. Između Bukovca, Bukovačkog Sela i pa gore do Karina i Popovića. To su stariji ti govorili da igraju vile kolo i da prolaze neke vojske na konjima, šta ja znan, ratuje se... (Benkovac) ...Ostao bi trag (...) takozvane kopite od kunja. Ostaje krug (...) To mjesto se zove *vilino kolo*... (Bjelina) (Ivančan 1982: 144)

A subotički svadbeni srećonosni običaj prevoženja nevjeste, bez obzira iz kojega je dijela grada, preko Gabrić-ćuprije nedaleko od bivšega *Bukvina mlina* (Sekulić 1991: 314) suodnosi se s motivom mosta u slavenskim svadbenim pjesmama (Belaj 1998: 219–223).

Na slavenske predodžbe o božanskoj bukvi u koju grom nikad ne udari i povezanoj s božanskom zmijom upućuju još slovenska predaja “Bela kača” o zmijskom lovcu koji među stijenama naiđe na zmijsko leglo, zbog čega oko sebe ljeskovom grančicom ocrta zaštitni *ris* i u njegovu središtu sviraljkom zazva *zmije*, no od njih se ne obrani jer zmijska kraljica-majka *bela kača* udarcem repa o tlo poništi zaštitnu moć kružnice, a spasi se samo njegov pomoćnik popevši se na bukvu udaljenu devetu po redu od *risa* (Šmitek 2006: 132–134) te kastavska predaja “Kako j’ potekla krv z bukvi” o grešniku koji sigurnu smrt izbjegne nakon što se ispovijedi bukvi u koju nikad ne udari grom (Jardas 1994: 340), i druga o grešnome, na prvu *mladu nedjelju* smrtno oboljelom gorštaku, koji također ozdravi nakon što se ispovijedi bukvi (Đurić 2009: 134). Tu je i bosansko-hercegovačka priča “Kum i kuma” iz mjesta Kralje o svećeniku koji ispovijeda pokraj planinske bukve (Klarić 1917: 291). Zatim srpska o velikim

obročitim ili *sjenovitim stablima*⁹ “koja u sebi imaju takovu silu da onaj koji ih posiječe, odmah umre ili dugo godina do smrti ostane bolestan” (Bulat 1932: 7) te primorska o nesretnoj ženi koja se šupljoj bukvi ispovijedi: “Imam čovika zločesta, pa ne znam, ča bi iz njega. Bi l’ ga otrovala?” (Strohal 1904: 240–241 u Bošković-Stulli 1999: 38). Na južnoslavenskim područjima bukovo stabalce sadilo se radi zaštite od *uroka* duhova predaka (Bulat 1932: 7; Vrkić 1995b: 424), u hercegovačkome srpskom selu Bijelo Bučje sprovod se obavezno zaustavljao pokraj bukve u čiju bi koru netko urezao *krst*, u Samoboru se uoči 1. svibnja uz svaki zdenac usađivalo djevojački urešeno bukovo stabalce *majum* (Vinšćak 2002: 90), a u Srbiji na Ivanjdan pokraj krijesa. Podravski pjesnički motiv izvora ispod bukvina korijenja potvrđuje praslavensku svetost bukve:

Spravlajte se, divojčice, / prek Dunaja po ružice! / Se so ruže potonole, / samo jedna zaostala. / I druga se poprijela, / i treća se zadržala / za junačko belo telo, / za junačko, divojačko. / Izvor-voda izvimala, / ‘spod korena bukovoga, / ispod lista lipovoga. / “Podaj, meni, majko, lađo!” / “Čekaj, čerka, do nedeljke, / dok bo lađa dodelana / i veselca posrebrena!” (Gornja Podravina, Ivančan 1989: 66)

Galska sintagma *buoh cunes* ‘genealoško stablo’ prethodila je stfr. pojmu *puocha* ‘bukva’ koju od 13. st. zasjenjuju *hêtre* (od *hester* ‘mlado drvo’) i *hêtres* ‘šuma’ te germ. *hester* ‘vrsta šibe’.¹⁰ Tzv. *rovašenje* u istarskom je srednjovjekovlju bila uobičajena metoda brojenja urezivanjem oznaka u šibu (Fučić 1997: 236). Običaj šaranja apotropejskih stočnih prutova izrezivanjem kore na proljetno Spasovo bio je pastirski običaj u panonskoj Hrvatskoj (Gavazzi 1991: 68–69). Širom Hrvatske tradiciju Velikoga trodnevlja obilježava *baraban/taraban/batićanje/kucanje/šibarina*, tj. šibanje crkvenoga namještaja *našaranim šibama* koje se u kući tijekom godine čuvaju za zaštitu od zla, kao što se uobičajilo simboličko šibanje mladeži i stoke na Uskrs, odnosno djece na Dan nevine dječice (Gavazzi 1991: 192; Nimac 2010: 199, 207). Srećonosne *grančice* opjavane su i u novogodišnjim ophodnim bajalicama:

Kol’ko ima grančica, tol’ko bilo račića! Kol’ko ima pupića, tol’ko bilo purića!
Kol’ko ima listića, tol’ko bilo pilića! Kol’ko ima bukvića, tol’ko bilo praščića!”
(okolica Bjelovara, Lovrenčević 1967: 140)

9 Prema slavenskim predajama, *sjenovita biljka* raste na grobu i pripada duši umrloga. Umrijet će onaj tko je istrgne ili posiječe, osim ako joj ne žrtvuje kokoš (Đurić 2009: 164).

10 Na podatku zahvaljujem hrvatskom jezikoslovcu Vinku Grubišiću.

Prema imotskoj predaji, ugledavši ispod trograne bukve dvojicu braće Vlaha, glave prekrivene pokrivačem jedno drugome do nogu i zbog toga nalik dvo-glavome trupu, začuđena *vila* iz *vilinskoga kola* oko krijesa zazove sedamdeset i sedam zavelimskih vrela, a braću obdaru carskim zlatom (Bilić 1999: 82). U Crnoj Gori su na Spasovdan kuće, gospodarske zgrade i usjeve križali i kitili ljeskovim ili bukovim granama (Čajkanović 1985: 58). Srećonosni jurjevski ophod predvodio bi *Đurd/Đuro/Juraj/Zelenjak* zakrabuljen u lisnati vrbov ili bukov koš i kuće blagoslivljao grančicama (Gavazzi 1991: 45; Matunci 2010: 143, 148). U Bjelovaru i ponegdje u Srbiji na Đurđevdan uoči svitanja u kuću bi unosili bukove grančice za zaštitu od groma (Đurić 2009: 133–134).

U Bosni i zapadnoj Europi u novogodišnjem razdoblju uobičajeno je spaljivan hrastov ili bukov badnjak (Vinšćak 2002: 90), redovito pošteđen od udara groma zbog navodne božanske zaštite, čiji oblik ima prethodno spomenut francuski božićni kolač *bûche de Noël* (Colin 2004: 85).

Bukova Bogorodica

Nedaleko od impozantne bukve na vrhu brijega u parku prirode kod belgijskoga sela Lummen, na mjestu jedne posjećene bukve, Gospina kapela navodno je izgrađena kada je sredinom 17. st. bukov kip Majke Božje, prethodno o nju ovješeno, tajanstveno nestao (“The Our Lady Tree of Lummen”: web). U zlatarskom Požgajevu Selu i u podravskom selu Bakovčice¹¹ sredinom 20. st. pronađene su skulpture Majke Božje, prva od neutvrđena drveta¹² u vrbovoj, a druga od lipovine u bukovoj duplji.¹³ Slovenci su još u prvoj polovici 20. st. baš o bukove grane vješali svete slike i rijetko udaranje groma u bukvu obrazlagali njezinom svetošću zbog pružanja skloništa Majci Božjoj pred potjerom (Möderndorfer 1946b: 216), a Kastavci i Bilogorci zbog građe za Isusovu zipčicu (Đurić 2009: 134). Međutim, budući da je u pojedinim hrvatskim tradicijskim pjesmama bukovo granje nepoželjno mjesto za Isusovo rođenje, te su predaje, kao i postavljanje skulpture Majke Božje u njezinu duplju, vjerojatno povezane sa starijim, pretkršćanskim kultom bukve:

11 Je li mu stariji naziv bio Bukovčice?

12 U tvrde drvo ubrajaju se hrastovina i bukovina.

13 Na podacima zahvaljujem restauratorici Zvezdani Jembrih.

Visoko leti siva pčelica. / Čim više leti, tim lepše poje. / Ne nam to bila siva pčelica, / neg' je to bila Deva Marija. / Majka Marija senku iskala, / senku iskala, bukovu našla. / Je li nam totu bukova voja, / gdje bi se mogel Jezuš roditi, / Jezuš roditi, s majkom zestati! // Je li nam totu trsova voja... // Zdravo mi, zdravo, Majka Marija! / Majka Marija sinka kupala, / Sinka kupala, Sinka kojila, / v troje kupelce ga je kupala. / Prvo kupelce ta bistra voda, / drugo kupelce to belo mleko, / tretje kupelce to ruso vino. // V zlati povojec ga je povila, / v srebrnu zipku ga položila: / - Spavaj mi, spavaj, Sinek moj mili! (ivanjska koleda iz Zeline, Kuhač br. 1889 u Žganec 1979: br. 189)

Breknula nam je, Ladoj, siva čelica, Ladoj moj! / Ona nam brekne, Ladoj, bukove foje, Ladoj moj, / vu kojoj se nemre, Ladoj, Jezuš roditi, Ladoj moj, / Jezuš roditi, Ladoj, Jezuš kojiti, Ladoj moj! // Breknula nam je... / ona nam brekne, Ladoj, rastove foje... // Breknula nam je... / Ona nam brekne, Ladoj, trsove foje, Ladoj moj, / vu jnoj se more, Ladoj, Jezuš roditi... (jurjevska ladarska pjesma iz Orešja Doljnjeg, Žganec 1979: br. 60)

To potvrđuju i druge dvije pjesme iz okolice Sv. Ivana Zeline:

Sveti Đura kres naloži / (na Đurđevo navečer. Tiho leto, dober Bog!) // Jednom rukom kres nalaže..., // drugom rukom vienk vije... // Ajd u kolo, djevojčice..., / moje verne drugarice..., // ote da mi proslavimo...! // Pretvori se noć u dan...! // Uskrsnuo Spasitelj sam...! // Koji nejde k nama na kres..., // daj mu, Bože, bukov les / na Đurđevo navečer. Tiho leto, dober Bog! (jurjevska ladarska iz Mirkovca pokraj Bisaga, Žganec 1979: br. 58)

Otkad sam divojka, uvijek sam nesretna, / ja ružmarin sadim, pak mi pelin raste. / Oj, pelin, pelinče, žuhko sveče tvoje, / čim se budu moji svati kinčali / kad me budu mladu na grob odnašali! // Dragoj dušo moja, tko te nosil bode? / Četiri junaki, veliki gizdavci! / Dragoj dušo moja, tko za tobom pojde? / Otac i mamica, bratac i sestrice! // Kopajte mi jamu pri svetom Ivanu, / od onoga kraja otkud Sunce shaja, / delajte mi lesek od bukovi desek! (ivanjska koleda iz Črečana, Žganec 1979: br. 119a)

Pučka tradicija postavljanja sakralnih drvenih skulptura u stabla povezana je s praslavenskim kultom drveća, koji se nastavlja u novogodišnjemu (proljetnome i zimskom) i svadbenom kićenju stabalca i križeva raslinjem, pecivom, tekstilijama, stakalcima, svetim slikama, zvoncima, krunicama i sl. Brojni su primjeri

za to. Na Dan babe Marte/Martenice (1. III.) Bugari grane stabala ukrašavaju apotropijskim usukanim crveno-bijelim vunenim nitima (Stojnev 2006: 192). U južnovelebitskom Podgorju još u 20. st. starija pastirica bi nakon ispaše oko grane istaknutoga stabla učvorila zaštitni vuneni povež (Trošelj 2011: 77). Neizostavni rekvizit ophodnih prvoslavjanskih *filipovčica* i spasovskih *križar(ic)* a istočne Hrvatske okresano je *drvce/majuš* s vezenim otarcima, odnosno drveni *križ* s cvijećem, rupcima i zrcalom na vrhu. Ti ophodni rekviziti sličje vrpčama, cvjetnim vijencem i jabukom urešenoj slavonskoj *filipovčici*, dalmatinskome *maju/mažu* (Gavazzi 1991: 58–60, 63–68) i kajkavskoj *majgi/ropčenjaku/venčenjaku*, u proljeće ili uoči svadbe usađenima u udavačino dvorište. Nedaleko od sela Brusici, na zapadnom dijelu otoka Krka, unatrag nekoliko stotina godina žene se za zdravlje zavjetuju svetomu Šinšeru / svetomu Sergiju, vješajući krunice o križoliko obrezane izbojke grančica utaknutih unutar kamenom opasnoga kruga u ruševnoj crkvi (Fučić 1997: 240–242). Kada u bukviku ptica pjeva o ljubavnicima, ona je, dakle, pretkršćanska pticolika božica koja u mitskome okruženju najavljuje hijerogamijsku svadbu:

Kukovica kukuje / v bukovji zelene, / kosec koso brusi / v zelenem travniku. / Marinka z cirkve gre, / kak roža rožmarin; / verbnjak pa za njoj, / kak riba za vodoj. (Kranjska, Kuhač 1941. V: br. 172)

Kukuvačica (Ladoj) zakukuvala (Ladoj) / u te črne gore, pri ladne vode: / - Nesretna bila, bukova voja! / Kukuvačica zakukuvala / u te črne gore, pri ladne vode: / - Nesretna bila, rastova voja! / Kukuvačica zakukuvala / u te črne gore, pri ladne vode: / - Sretna nam bila, trsova veja, / vu ke se oče sinek roditi, / sinek roditi i otkojiti! (Jertovec u Hrv. zagorju, Žganec 1952: br. 227)

Kukuvača mi kukuje vu zelenim bukovju, / rani kosec kosu brusi vu zelenim travniku. / Polek stala drobna steza, po njim šeće djevojka. / “Dobro jutro, rani kosec, je li se ti kaj kosi?” / “Bog daj, Bog daj, djevojčica, zlatnom kitom ružica, / da bi moja draga bila, bliže bi k mej stopila!” / Prijel ju je on za ruku, pak ju pelja pred oltar: / naj glediju drugi ljudi kakov je to lepi par! (Orehovica u Međimurju, Žganec 1990: br. 85)

Tica vuga lepo poje / vu zelenom bukovju, / mladi kosec kosu brusi / na zelenom travniku. / Za njim šeće pak djevojka / kak ti riba za vodom. / Vzel ju je za

desnu ruku, / pelal ju je pred oltar. / Vište, ljudi, / glejte, ljudi, / jel je ovo lepi par? (Hrvatsko zagorje, Kuhač 1878: br. 261)

“Spevaj, spevaj, grlica, / na zelenom bukevlju! / Ako ne češ spevati, / mi ćemo te vubiti!” / “A ja ne ču spevati, / kad ja imam tri grada, / v sakom gradu sinčeca! / Oni znado pisati, / crnom tentom, bel’ paperom, / bel’ paperom, bel’ paper’!” (Virovska Drenovica u Podravini, Rkp. Špoljar)

Prolistala bukovina, šuma zelena. / U toj šumi šipak ruža l’jepo procvala, a pod ružom posteljicu l’jepo prostrla. / Na postelji dvoje mladih, milih i dragih. / Pred njima je čaša vina i ogledalo, / zagrlje se, poljube se, pa se napiju. / Znad njih lete male ptice, pjesmu pjevaju. / “Čuješ, mila, čuješ, draga, što ptice vele? / Meni ptica pjesmu pjeva da se ženim ja.” / “Žen’ se, mili, žen’ se, dragi, moj ti blagoslov, / z vedra neba zagrmilo, grom te ubio!” (Čurlovac u Bilogori, Lovrenčević 2012: br. 235)

Izvir-voda izvivala / ‘spod korena bukovoga, / nju prepliva trudni konj. / “Kam si išel, kam si trudil?” / “Ja sem išel po devojku.” / “Je l’ daleko ta devojka?” / “Nit’ je blizo, nit’ daleko.” / “Je l’ kuliko ta devojka?” / “Nit’ je mala, nit’ velika, / neg’ najlepša za lubljenje, / i za tiho govorenje.” / “Je l’ kulika ta devojka?” / “Dragomu je do pojasa, / konjicu do ramena.” (Novigrad u Podravini, Janaček-Kučinić 1985: 80)

Izlistala bukovina, šuma zelena, / i u šumi šipak ruža, ruža rumena. / A pod ružom posteljica svilom prostrta, / na postelji dvoje mladi’, mladi’ i mili’. (Križić u Bilogori, Sokolović 1993: br. 17)

Zaključak

Kultno značenje priskrbila su bukvi njezina svojstva i primjena: bukovo liko za izradu sukna *bukovine* (Möderndorfer 1946: 64), prehrambeno lišće bogato C vitaminom, brašno i ulje od ploda *bukvice*¹⁴; iscjeljujući prženi plod za čišćenje organizma, oblozi od lišća za liječenje konjunktivitisa, migrene i oteklina, uva-

14 U hercegovačkome posuškom kraju govorilo se: “Kad ti dođe bukova nedjelja! Kad ti dođu gladni dani!”. Katkad se umjesto pojma *bukova nedjelja* upotrebljavao i pojam *kljenova nedjelja*. Dvadesetih godina 19. st. zbog gladi se prehranjivalo kuhanom klenovom, odnosno bukovom korom i bukvicama. (Na podatku zahvaljujem hrvatskom jezikoslovcu Vinku Grubišiću.)

rak od kore protiv bradavica i trbobolje; ogrjevno drvo; rašljarske grančice i obredne lule; građevno (za brvnare, pokućstvo, kola, brodovlje, posuđe i bačve, alat) i celulozno drvo; dim za sušenje sira, ribe i mesa; pigmentna čađa (“Beech, common”: web; “Bukva”: web).

U kontekstu sakralizacije krajobraza, antički, germanski i slavenski *sveti gajevi*, a među njima i *sveti bukvik*, povezani su s kultom predaka. Tragovi pretkršćanskoga poistovjećivanja kulturnih stabala s djevičanskim bogomajkama dojiteljicama Dionom, Dijanom i Mor(an)om, nakon pokršćavanja prepoznatljivi su u novogodišnjem kićenju stabalaca, ophodnih drvenih križeva i svadbenih stabalaca, reinterpretirani u štovanje kršćanske Bogorodice i svetoga Križa.

Crux fidelis, inter omnes / arbor una nobilis: / silva talem nulla profert / fronde, flore, germine: / dulce ferrum, dulce lignum, / dulce pondus sustinent. (Venancije Fortunat, 6. st.)¹⁵

Prema južnoslavenskim predajama povezanima s tim predodžbama, božansko je stablo izabranima omogućavalo pristup tajnim znanjima, na što upućuje prikupljeno jezično, etnografsko i povijesnoumjetničko gradivo. Budući da su o bukvi ispriповijedane brojne mitske predaje i da se s bukvom osobito postupalo, može se zaključiti da je čovjek štovao krajobrazno dojmljivija stabla koja su mu bila od egzistencijalne važnosti.

Literatura i izvori:

- ARDALIĆ, Vladimir. 1914. “Uris i Upis. (Bukovica u Dalmaciji.)”. *ZNŽO* 19/1: 187–188.
- BEEKES, Robert S. P. 2010. *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden/Boston: Brill Academic Publishers.
- BELAJ, Vitomir. 1998. *Hod kroz godinu – Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. Zagreb: Golden marketing.
- BILIĆ, Josip. 1999. *Iztrgnuta lišća*. Imotski: MH.
- BONIFAČIĆ ROŽIN, Nikola. 1969. “Baba gljive bere – međimurska svadbena komedija”. *Kaj* 2/10: 47–53.

15 O, križu, znače naše vjere, / među svim stablima jedino si ti plemenito! / Nijedna šuma ne rađa takvo drvo / krošnjom, cvijećem, plodom. / Slatki čavli, slatko drvo, / oni nose slatki teret. (Fučić 1997: 199)

- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja. 1999. *O usmenoj tradiciji i o životu*. Zagreb: Konzor.
- BRADSHAW, Richard H. W., N. KITO i T. GIESECKE. 2010. "Factors Influencing the Holocene History of Fagus". *Forest Ecology and Management* 259: 2204–2212.
- BULAT, Petar. 1932. "Pogled u slovensku botaničku mitologiju". *Narodna starina* 11/27: 1–26.
- COLIN, Didier. 2004. *Rječnik simbola, mitova i legendi*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- ČAJKANOVIĆ, Veselin. 1985. *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- ČAPLAR, Alan. 2014. *Panonske planine*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- DELORKO, Olinko. 1974. "Usmena poezija Gupčeva kraja". *Narodna umjetnost* 10/1: 89–150.
- ĐURIĆ, Vojislav. 2009. "Dodatak Čajkanovićevom *Rečniku* (Pregled verovanja objavljenih posle II. svetskog rata i napomene)". U *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*, ur. Veselin Čajkanović. Beograd: Učiteljski fakultet.
- FABING, Howard D. 1956. "On Going Berserk: A Neurochemical Inquiry". *Scientific Monthly* 83/5: 232–237.
- FERBER, Michael. 2007. *A Dictionary of Literary Symbols*. Cambridge: University Press.
- FUČIĆ, Branko. 1997. *Terra incognita*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- GAVAZZI, Milovan. 1991. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: HSK.
- GLUHAK, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- HADŽIHUSEJNOVIĆ-VALAŠEK, Miroslava i Josip VINKEŠEVIĆ. 1994. *Pjesmom na vezove*. Đakovo: TD Đakovački vezovi i dr.
- HILLER, Helmut. 1986. *Sve o praznovjerju*. München: Süddeutscher Verlag GmbH.
- HIRC, Dragutin. 1896. "Što priča naš narod o životinjama". *ZNŽO* 1: 1–26.
- HRANJEC, Stjepan. 2011. *Međimurski narodni običaji*. Čakovec: MH – Zrinski.
- IVANČAN, Ivan. 1982. *Narodni plesovi Dalmacije* 3. Zagreb: PSH.
- IVANČAN, Ivan. 1989. *Narodni plesni običaji Podravine* 1. Zagreb: KPS Hrvatske.
- JANAČEK-KUČINIĆ, Smiljka. 1985. *Zemlje podravske glas*. Đurđevac: SIZ za kulturu i informiranje – Skupština Općine Đurđevac.
- JARDAS, Ivo. 1994. [1957.] *Kastavština – građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru (zbornik 3)*. Rijeka: KPD Ivan Matetić Ronjgov.
- KATIČIĆ, Radoslav. 2010. *Zeleni lug*. Zagreb: Ibis grafika – MH, Mošćenička Draga: KČS Općine Mošćenička Draga.
- KATIČIĆ, Radoslav. 2011. *Gazdarica na vratima*. Zagreb: Ibis Grafika – MH, Mošćenička Draga: KČS Općine Mošćenička Draga.

- KLAIĆ, Bratoljub. 1990. *Rječnik stranih riječi A – Ž*. Zagreb: NZ MH.
- KLARIĆ, Ivan. 1912. “*Pesekalice ili sanatalice*”. *ZNŽO* 17/1: 171–185.
- KLARIĆ, Ivan. 1917. “Narodne pripovijetke. (Kralje u Bosni.)”. *ZNŽO* 22: 289–301.
- KOTARSKI, Josip. 1918. “Lobor. Narodni život i običaji”. *ZNŽO* 23: 11–63.
- KUHAČ, Franjo Ksaver. 1878. *Južno-slovienske narodne popijevke, knj. I*. Zagreb: v. n.
- KUHAČ, Franjo Ksaver. 1941. *Južno-slovienske narodne popijevke, knj. V*. Zagreb: JAZU.
- LOVRENČEVIĆ, Zvonko. 1967. “Bilje kojim se gata i vrača u okolici Bjelovara”. *ZNŽO* 43: 135–159.
- LOVRENČEVIĆ, Zvonimir. 2012. *Folkorna glazba Bilogore*. Zagreb: IEF, Bjelovar: Bjelovarsko-bilogorska županija – ZKUU Bjelovarsko-bilogorske županije.
- MACKENZIE, Donald A. 2013. *Mitovi pretkolumbijske Amerike*. Zagreb: CID-NOVA.
- MATUNCI, Gordana Marta i Juraj MATUNCI. 2010. *Djeca se šale – Dječje igre Bilogore*. Veliko Trojstvo: Općina Veliko Trojstvo.
- MIKLAUŠIĆ, Vojko. 1995. *Crkveni i svjetovni napjevi*. Velika Gorica: Ogranak MH Velika Gorica.
- MÖDERNDORFER, Vinko. 1946a. *Verovanja, uvere in običaji Slovencev (narodopisno gradivo), druga knjiga*. Celje: Tiskarna Družbe sv. Mohorja.
- MÖDERNDORFER, Vinko. 1946b. *Verovanja, uvere in običaji Slovencev (narodopisno gradivo), peta knjiga*. Celje: Tiskarna Družbe sv. Mohorja.
- NIMAC, Dragan. 2010. “Povijesno-etnografski presjek običaja barabana u negdašnjem obredu jutrenje Velikog tjedna u kontekstu njihova mogućeg oživljavanja u suvremenoj kulturi i liturgijskoj praksi”. *Nova prisutnost* 8/2: 197–214.
- POLJAK, Željko. 2005. “Planinariti po Mađarskoj”. *Hrvatski planinar* 12: 415–416.
- RUSIĆ, Branislav. 1954. *Nemušti jezik u predanju i usmenoj književnosti Južnih Slovena*. Skopje: Filozofski fakultet na Univerzitetu.
- SEKULIĆ, Ante. 1991. *Bački Hrvati – narodni život i običaji*. Zagreb: JAZU.
- s. a. srpanj 2011. *Huculska gražda (turistički prospekt ukrajinskoga Kosivskog rajona Ivano-Frankivske oblasti)*.
- SOKOLOVIĆ, Alida. 1993. *L'jepo pjeva za lugom djevojka – Iz folklorne glazbe okolice Čazme*. Čazma: Fond kulture Općine Čazma.
- STIPIŠIĆ DELMATA, Ljubo. 2012. *Anima Delmatica*. Zagreb: Profil Int.
- STOJNEV, Anani, ur. 2006. *B'lgarska mitologija – enciklopedičen rečnik, drugo dop. izd.* Sofija: Izdatelstvo Zaharij Stojanov.
- ŠMITEK, Zmago. 2006. *Slovenske ljudske pripovedi. Miti in legende*. Ljubljana: DZS.
- ŠMITEK, Zmago. 2021. *Šumor divljine*. Zagreb: Ibis grafika.

- ŠPOLJAR, Zlatko. [pred objavljivanjem] *Podravaska pjevanka Zlatka Špoljara (rukopis)*. Lopatinec: Udruga Matapur.
- TOPOROV, Vladimir N. 2002. *Predzgodovina književnosti pri Slovanih*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.
- TROŠELJ, Mirjana. 2011. "Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja". *Zadarska smotra* 2–3: 76–110.
- VINCE-PALLUA, Jelka. 2013. "Baba gljive brala – međimurska svadbena dramska igra kao izvor i put do svetosti praslavenskoga obreda". *Studia ethnologica Croatica* 25: 231–252.
- VINŠČAK, Tomo. 2002. *Vjerovanja o drveću u Hrvata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- VISKOVIĆ, Nikola. 2001. *Stablo i čovjek – Prilog kulturnoj botanici*. Zagreb: Antibarbarus.
- VRKIĆ, Jozo. 1995. *Hrvatske predaje*. Zagreb: Glagol.
- ZUKOVIĆ, Ljubomir. 1982. *Narodna proza*. Sarajevo: IRO Veselin Masleša.
- ŽGANEC, Vinko. 1924. *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja, 1. sv. (svjetovne)*. Zagreb: JAZU.
- ŽGANEC, Vinko. 1950. *Hrvatske narodne pjesme kajkavske*. Zagreb: MH.
- ŽGANEC, Vinko. 1952. *Narodne popijevke Hrvatskog zagorja – tekstovi*. Zagreb: JAZU.
- ŽGANEC, Vinko. 1979. *Hrvatske pučke popijevke iz Zeline i okolice*. Zelina: SIZ kulture i informiranja Zelina.
- Žganec, Vinko. 1990. *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja, knjiga I*. Zagreb: ZIF.

Mrežne stranice:

- "beech (n.)". *Online Etymology Dictionary*. <https://www.etymonline.com/search?q=beech> (pristup 17. 3. 2022.).
- "Beech, common". *Woodland Trust*. <https://www.woodlandtrust.org.uk/visiting-woods/trees-woods-and-wildlife/british-trees/native-trees/common-beech/> (pristup 17. 3. 2022.).
- "book (n.)". *Online Etymology Dictionary*. <https://www.etymonline.com/search?q=book> (pristup 17. 3. 2022.).
- BOROVEC, Nika. 6. 9. 2020. "Kraljica Jugoslavije: Neobični prizor koji privlači ljubitelje prirode na Žumberak". *punkufer.dnevnik.hr*. <https://punkufer.dnevnik.hr/clanak/zanimljivosti/bukva-na-zumberku---619008.html> (pristup 24. 3. 2022.).

- “Bukove prašume u Karpatima i drevne bukove šume u Njemačkoj”. *Wikipedia*. https://hr.wikipedia.org/wiki/Bukove_pra%C5%A1ume_u_Karpatima_i_drevne_bukove_%C5%A1ume_u_Njema%C4%8Dkoj (pristup 18. 3. 2022.).
- Bukovica i Ravni kotari. Vodič kroz kulturnu baštinu*. Zagreb: Centar za mirovne studije. https://www.cms.hr/system/publication/pdf/4/bukovica_i_ravni_kotari.pdf (pristup 18. 3. 2022.).
- “Bukva”. *Hrvatska enciklopedija*. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=10095> (pristup 15. 3. 2022.).
- “Bukva”. *Proleksis enciklopedija*. <https://proleksis.lzmk.hr/13963/> (pristup 15. 3. 2022.).
- “Copper or Purple Beech”. *Canadian Tree Tours*. http://www.canadiantreetours.org/species-pages/Copper_beech.html (pristup 15. 3. 2022.).
- “Černe mlake”. *Turistička zajednica grada Ivanca*. <http://www.ivanec-turizam.hr/index.php/ivanec-i-okolica/planina-ivancica/cerne-mlake> (pristup 31. 3. 2022.).
- “fagus (n.)”. *Online Etymology Dictionary*. <https://www.etymonline.com/search?q=fagus> (pristup 16. 3. 2022.).
- “Fagus sylvatica”. *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Fagus_sylvatica (pristup 16. 3. 2022.).
- Jukić, M. 26. 4. 2021. “Bukove šume pod zaštitom UNESCO-a”. *croativ online*. <https://croativ.net/bukove-sume-pod-zastitom-unesco-a-20497/> (pristup 18. 3. 2022.).
- “Situation of Primeval Beech Forests”. *ResearchGate*. https://www.researchgate.net/figure/Situation-of-Primeval-Beech-Forests-of-the-Carpathians-and-Ancient-Beech-Forests-of_fig3_277922408 (pristup 18. 3. 2022.).
- “Srpska bukva na UNESCO listi svetske prirodne baštine”. *AGROmedia.rs*. <https://www.agromedia.rs/agro-teme/sumarstvo/srpska-bukva-na-unesco-listi-svetske-prirodne-bastine/> (pristup 18. 3. 2022.).
- “The Our Lady Tree of Lummen”. *Tree of the Year Europe*. <https://www.treeoftheyear.org/Previous-Years/2019/Buk-Panny-Marie-v-Lummen?lang=hr-HR> (pristup 18. 3. 2022.).
- “UNESCO-ov Popis svjetske baštine”. *Nacionalni park / National Park Paklenica*. <https://np-paklenica.hr/hr/park-hr/me%C4%91unarodna-progla%C5%A1enja-unesco-ov-popis-svjetske-ba%C5%A1tine> (pristup 18. 3. 2022.).
- “Zletališće copernic...”. *TZ varaždinske županije*. <http://www.turizam-vzz.hr/istrazite/legende/63-zletiste-coprnic-na-crnim-mlakama/> (pristup 31. 3. 2022.).

Holy beech – ethnological-interdisciplinary reviews

Common beech (*Fagus sylvatica L.*) is one of the most widespread Central European broadleaved trees, and the Carpathian and German beech rainforests are protected by UNESCO. The original distribution of the common beech and the associated toponymy point to its Indo-European origin. In the context of the religious sacralization of landscape, old Roman, Greek, Germanic and Slavic sacred groves, including the holy beech grove, are connected with the ancestor cult. Traces of the pre-Christian identification of cult trees with virgin godmothers-nurses are recognizable in annual and lifetime customary-ritual practices. According to these ideas in South Slavic traditions, divine trees gave the chosen ones access to secret knowledge, which was the reason why the beech tree was also treated in a special way. Linguistic, ethnographic and historical art materials point to these.

Keywords: beech rainforests, holy beech forest, beech-like mother of gods, customary-ritual beech, profane beech